

Adam Gałkowski

***Instytut Badań Biograficznych i Zakład Biografistyki Polonijnej PUNO
we Francji. Dwie instytucje – jeden cel***

Przedmiotem niniejszego wystąpienia jest historia i współczesność instytucji, której zasadniczym celem jest badanie, dokumentowanie i opisywanie dziejów Polaków we Francji, w Europie i na całym świecie, a także jej wkładu w rozwój cywilizacji powszechnej. Ukazując stosunkowo krótkie dzieje Instytutu Badań Biograficznych (IRB), działającego od kilkunastu lat najpierw w Maisons-Alfort pod Paryżem, a następnie na północy Francji, w małej miejscowości Vaudricourt oraz Zakładu Biografistyki Polonijnej Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie (ZBP) – także z siedzibą we Francji, chciałbym zwrócić szczególną uwagę na ich fenomen. Fenomen, polegający na imponujących efektach pracy pp. Agaty i Zbigniewa Judyckich oraz niewielkiego „zespołu” ludzi skupionych wokół nich; zespołu, dysponującego więcej niż skromnymi środkami finansowymi i działającego w niezwykle skromnych warunkach lokalowych¹.

Istotną sprawą jest przy tym spojrzenie na narodziny i działalność omawianych instytucji z uwzględnieniem szerszego tła, charakteryzującego się przemianami w życiu Polonii oraz relacji polsko-polonijnych, zapoczątkowanych transformacją ustrojową w kraju po 1989 r.

Podstawę źródłową przy opracowaniu niniejszego wystąpienia stanowiły dla mnie przede wszystkim dokumentacja archiwalna Instytutu z Vaudricourt² oraz dostępne opracowania i materiały prasowe³.

Uzasadniając w 1992 r. utworzenie Instytutu Badań Biograficznych w Maisons-Alfort pod Paryżem, państwo Agata i Zbigniew Judyccy, odwoływali się do kilku dosyć powszechnie znanych i niekwestionowanych faktów: istnienia wielomilionowej polskiej diaspory w świecie, jej coraz istotniejszego wkładu w rozwój cywilizacyjny krajów osiedlenia i równocześnie nieproporcjonalnie słabej wobec powyższego faktu obecności Polski

¹ Formalnie Instytut liczy obecnie sześciu pracowników oraz szesnastu współpracowników z Francji, z Polski i z innych krajów.

² Składają się na nią dokumenty typu sprawozdawczego, aktualna bibliografia wydawnictw IRB, informacje bibliograficzne o IRB oraz wspomniane wydawnictwa Instytutu. Za udostępnienie materiałów dziękuję niniejszym prof. Zbigniewowi A. Judyckiemu.

³ Naliczono ich ponad 250.

w świadomości społeczeństw tychże krajów. Ta ostatnia kwestia wydaje się szczególnie bolesna w praktyce życia codziennego, kiedy to miejscowi urzędnicy nie potrafią określić nawet kontynentu, na którym Polska leży, czy też myląc Polaków np. z Rosjanami itp. Ale patrząc z drugiej strony, wiele do życzenia pozostawiała wówczas (a i dzisiaj jest jeszcze wiele na tym polu do zrobienia) wiedza Polaków z kraju o ich krewnych żyjących od pokoleń w świecie.

Zasadniczym celem IRB jest – jak czytamy w jego statucie – „prowadzenie badań naukowych w zakresie biografistyki polonijnej, obejmujących zarówno postaci historyczne, jak i współcześnie żyjące; opracowywanie i wydawanie *Ilustrowanego Słownika Biograficznego Polonii Świata*, popularyzowanie osiągnięć Polaków żyjących za granicą w środkach masowego przekazu, w publikacjach specjalistycznych oraz poprzez organizowanie sympozjów i konferencji naukowych; tworzenie archiwum osobowego Polonii, ze szczególnym uwzględnieniem krajów europejskich i postaci współcześnie żyjących; opracowywanie ikonograficznego rejestru Polonii świata”.

Od początku istnienia, priorytetem IRB było prowadzenie działalności wydawniczej. Że nie były to deklaracje bezpodstawne świadczą liczby – do chwili obecnej pod znakiem Instytutu ukazały się 54 publikacje książkowe. Oprócz nich dwie są w trakcie opracowywania, a kilka projektów – na etapie wstępnych przygotowań. Szczególne miejsce na tej liście zajmuje *Ilustrowany Słownik Biograficzny Polonii Świata*, opracowany wspólnie z Akademią Świętokrzyską w Kielcach. Ponieważ z założenia miał on pełnić rolę uzupełniającą dla *Polskiego Słownika Biograficznego* (PSB), do współpracy zaproszono autorów piszących do PSB i zdecydowano o podobnej konstrukcji haseł, wzbogaconych, w odróżnieniu od PSB o ilustracje. Wysokie wymagania formalne oraz problemy finansowe sprawiły jednak, że tom pierwszy tego słownika, aczkolwiek już ukończony, czeka na wydanie drukiem.

Publikacje Instytutu Badań Biograficznych w przeważającej części są książkami o charakterze biograficznym i słownikowym, ale kilkanaście z nich stanowią opracowania monograficzne bądź syntezy. Te pierwsze w większości autorstwa Agaty i Zbigniewa Judyckich, ale czasami także z udziałem osób trzecich oraz przez nich redagowane. Głównie w języku polskim, choć z kilkoma wyjątkami – po francusku, po angielsku i po flamandzku. Kiedy jednak były publikowane po polsku, najczęściej opatrywano je streszczeniami w języku angielskim bądź francuskim⁴.

⁴ M.in. : A. i Z. Judyccy, *Les Polonais en France*, Paris 1996, ss. 380; –, *Poles in Great Britain*, vol. 1-2, Paryż 1995-1997, ss. 73+65 ; –, *Polonia. Słownik biograficzny*, Wyd. PWN, Warszawa 2000, ss. 382 [jako dodatek do

Tematyka – w przypadku opracowań monograficznych – tak bogata i różnorodna, jak bogate i różnorodne jest życie emigracji, życie Polaków na całym świecie. Bogactwem treści i imponującą objętością uwagę zwraca jednak kilka książek poświęconych polskim duchownym, wojskowym i policjantom, oraz rodakom z Krakowa, z Podhala i ze Świętokrzyskiego⁵. Ta grupa publikacji zawiera materiały przygotowane na dziesięć kolejnych międzynarodowych sympozjów biograficznych, które same w sobie zasługują na uwagę.

Nie są to bowiem zwyczajne sympozja naukowe, z jakimi mamy do czynienia w swoich instytucjach i znanej praktyce. Organizowane od 1996 roku, za każdym razem odbywają się w innym miejscu. I tak, na „mapie” biografistyki polonijnej znalazły się kolejno: Londyn, Paryż, Rzym, Wiedeń, Kraków, Bruksela, Stella Maris i Vaudricourt, Zakopane i Kielce. O ile pierwsze trzy sympozja miały charakter ogólny, to następne poświęcone już zostały wybranym zagadnieniom – polskim uczonym i pedagogom, wojskowym i policjantom, duchownym, sportowcom, a także Krakowianom i Podhalanom rozszanym po całym świecie. Fenomen tych spotkań polega jednak nie tyle na bogactwie przygotowanych materiałów i fakcie, że za każdym razem są gotowe w formie książki już na otwarcie obrad (co samo w sobie nie zdarza się często), lecz na uczestnikach. W praktyce sympozjów naukowych nie jest bowiem standardem, kiedy dziesiątki osób ściągają do miejsca danego posiedzenia, na ogół na własny koszt, z różnych zakątków Europy, Ameryk Północnej, Środkowej i Południowej, Afryki, Azji i Australii. Tytułem przykładu warto przytoczyć sympozjum z 2001 r.

Poświęcone *Polakom i osobom polskiego pochodzenia w siłach zbrojnych i policji państw obcych*, skłoniło do wzięcia udziału autorów polskich, pochodzenia polskiego bądź obcokrajowców. Owocem ich pracy stała się książka. Książka – dodajmy – niezwykła i na rynku wydawniczym wyjątkowa, bo licząca ponad 700 stron. Składa się na nią

6-tomowej Encyklopedii PWN]; –, *Les Polonais en Belgique et Au Luxembourg / Polen In België en Luxemburg*, Toruń 2001, ss. 183.

⁵ M.in. (w układzie chronologicznym): *Losy Polek. Materiały IV Międzynarodowego Sympozjum Biografistyki Polonijnej* (red. A. i Z. Judyccy), Lublin 1999, ss. 387; *Teoria biografistyki. Krakowianie w świecie. Uczeń i pedagog polscy. Materiały V Międzynarodowego Sympozjum Biografistyki Polonijnej*, (red. A. Judycka i B. Klimaszewski), Lublin 2000, ss. 520; *Polacy i osoby polskiego pochodzenia w siłach zbrojnych i policji państw obcych. Materiały VI Międzynarodowego Sympozjum Biografistyki Polonijnej*, (red. A. i Z. Judyccy), Toruń 2001, ss. 702; *Duchowieństwo polskie w świecie. Materiały VII Międzynarodowego Sympozjum Biografistyki Polonijnej*, (red. A. i Z. Judyccy), Toruń 2002, ss. 448; *Les Polonais en France / Polacy we Francji. Materiały VIII Międzynarodowego Sympozjum Biografistyki Polonijnej* (red. A. i Z. Judyccy), Warszawa 2004, ss. 293; *Podhalanie w świecie. Historia i współczesność. Materiały IX Międzynarodowego Sympozjum Biografistyki Polonijnej – Zakopane 2005*, (red. A. i Z. Judyccy, H. Żaliński), Kraków 2005, ss. 194; Elżbieta Chodurska, Agata i Zbigniew Judyccy: *Podhalanie. Słownik biograficzny*, t. 1, Zakopane 2005, ss. 270; Z. Judycki, J. Siwek, *Świętokrzyskie biografie. Słownik*, Kielce 2007, ss. 440; A. i Z. Judyccy, *La paroisse Saint-Stanislas et la communauté polonaise de Calonne-Ricouart et Marles-les-Mines*, Vaudricourt 2007, ss. 124.

77 artykułów, referatów, opracowań syntetycznych, biograficznych, historycznych i współczesnych, których autorami są zarówno profesorowie uniwersyteccy i z akademii nauk, doktorzy i magistrowie, nauczyciele szkół powszechnych, dyplomaci i dziennikarze, jak i oficerowie wojska i policji, komendanci, inspektorzy i generałowie. Długa jest lista miast pochodzenia autorów, którzy przygotowali swoje wystąpienia na owo sympozjum, ograniczę się więc tylko do wymienienia reprezentowanych przez nich krajów – Australia, Belgia, Brazylia, Dania, Francja, Kolumbia, Litwa, Meksyk, Niemcy, Polska, Rosja, Stany Zjednoczone Ameryki Północnej i Wielka Brytania.

VI Międzynarodowe Sympozjum Biografistyki Polonijnej było ewenementem jeszcze z jednego powodu – odbywało się w dwa tygodnie po atakach terrorystycznych z 11 września 2001 r. w Nowym Jorku. A że zaplanowane zostało w Kwaterze Naczelnego Dowództwa Połączonych Sił Zbrojnych w Europie (NATO), z siedzibą w miasteczku Mons w Belgii, zapowiedź przybycia około 200 osób z całego świata na teren wojskowy ściśle strzeżony, nie spotkała się w administracji ośrodka z entuzjazmem. Tym bardziej, że już wcześniej ze względów bezpieczeństwa anulowano wszelkie wizyty osób obcych na tym terenie. Zaangażowanie polskiej dyplomacji wojskowej i politycznej oraz fakt, iż sympozjum patronował Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej (wówczas Aleksander Kwaśniewski) sprawiły, że uczyniono wyjątek i sympozjum, zgodnie z wcześniejszymi planami, jednak się odbyło.

Odkąd w 2003 r. IRB zainstalował się w Vaudricourt, jego działalność wzbogaciła inicjatywa dodatkowa, pozostająca nieco w cieniu tej zasadniczej, naukowej. Jest nią stała ekspozycja Malarstwa i Rzeźby Polskiej i Polonijnej – Galeria Chateau d’Halloy. Jej dominującą kolekcję tematyczną stanowi *Koń w malarstwie i rzeźbie Polaków*. Zapoczątkowana zbiorami prywatnymi pp. Agaty i Zbigniewa Judyckich, wzbogacona została o obrazy i rzeźby specjalnie do tej kolekcji ofiarowane przez kilkudziesięciu twórców z całego świata. Galeria jest instytucją żywą, dlatego też w miarę możliwości – co rok lub dwa – organizuje wernisaże specjalne. Przy tej okazji warto nadmienić, iż działalność wystawiennicza Instytutu z Vaudricourt nie ogranicza się tylko do malarstwa i rzeźby. W czerwcu 2008 r. rozpoczęły się wstępne przygotowania do wystawy poświęconej Polakom we Francji. Chodzi mianowicie o ukazanie – tym razem w formie plastycznej – wkładu Polaków w rozwój cywilizacyjny ich nowej ojczyzny. Jest jeszcze za wcześnie, by więcej na ten temat mówić, ale już w tej chwili można stwierdzić, że ów projekt wstępny spotkał się z zainteresowaniem instytucji francuskich, europejskich (w Brukseli) oraz polskich.

Symbolicznym podsumowaniem wyżej wspomnianych form działalności, „w celu podniesienia rangi i uznania wartości prac dotyczących biografistyki polonijnej” – jak czytamy w materiałach programowych Instytutu Badań Biograficznych – jest Medal Honorowy „Polonia Semper Fidelis”. Ustanowiony z inicjatywy tego Instytutu w 1996 r. pod patronatem Senatu RP, został dotychczas przyznany ponad 40 laureatom z całego świata – w przeważającej części poszczególnym osobom, w kilku przypadkach także instytucjom i organizacjom. Medal wybiła Mennica Państwowa w Warszawie, według projektu zamieszkałego we Francji artysty-malarza, Wojciecha Siudmaka.

Wśród badaczy losów Polaków w świecie Instytut Państwa Agaty i Zbigniewa Judyckich nie jest oczywiście sam. W Polsce problematyką szeroko rozumianej emigracji, jak i Polonii zajmuje się kilka ośrodków akademickich. Prowadzą one badania zarówno w ujęciu historycznym, jak socjologicznym i interdyscyplinarnym. Niektóre z nich istnieją już od kilkadziesiąt lat, dysponują doświadczoną kadrą i mogą wykazać się bogatym i cenionym dorobkiem badawczym i wydawniczym. IRB, z jego dominującą biografistyką współczesną, jak również ograniczonymi możliwościami finansowymi, kadrowymi, technicznymi i lokalowymi nie stanowi jednak dla nikogo konkurencji. Można natomiast mówić o uzupełnianiu się z innymi, a na pewno trzeba – o współpracy.

Przybiera ona różne formy, z których wzajemne uczestnictwo w działalności konferencyjnej i wydawniczej jest najprostszą i najczęściej praktykowaną. Niezależnie od tego, współpraca ta dotyczy realizacji konkretnych projektów. W praktyce szczególnie blisko została ona nawiązana z Zakładem Biografistyki Polonijnej PUNO w Londynie, Stacją Naukową PAN w Paryżu, Instytutem Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL w Lublinie, Akademią Pedagogiczną w Krakowie, Instytutem Badań nad Kulturą Polonijną z Monachium, Polskim Stowarzyszeniem Autorów, Dziennikarzy i Tłumaczy w Europie (APAJTE) z siedzibą w Paryżu oraz z Radą Porozumiewawczą Badań nad Polonią w Gorzowie Wielkopolskim. Przy organizacji poszczególnych sympozjów nieocenionej pomocy Instytutowi z Vaudricourt, poza wyżej wspomnianymi instytucjami i organizacjami, udzielali: Stowarzyszenie „Wspólnota Polska” w Warszawie i Konsulat Generalny RP w Brukseli. W przypadku działalności wydawniczej na uwagę zasługuje fakt, że w ramach prac zleconych Instytutowi opracowano m.in. kilkadziesiąt haseł dla kilkutomowej *Encyklopedii Polonii i Polaków za granicą*, pod redakcją Kazimierza Dopierały z Zakładu Badań Narodowościowych PAN w Poznaniu oraz do *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej PWN*.

Niezależnie od współpracy związanej z realizacją konkretnych projektów badawczych, wydawniczych czy organizacyjnych, z niektórymi instytucjami IRB tę współpracę sformalizował. Najpierw w przypadku Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie, w efekcie czego Instytut z Vaudricourt od 1996 roku działa w ramach struktur organizacyjnych tegoż Uniwersytetu jako Zakład Biografistyki Polonijnej i równocześnie w systemie niezależnych instytucji badawczo-naukowych Republiki Francuskiej. Ponadto, w 1999 r. IRB podpisał oficjalną umowę o wieloletniej współpracy naukowej i wydawniczej z Akademią Świętokrzyską (obecnie Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego) w Kielcach. Od 2005 r. podobna umowa funkcjonuje z Uniwersytetem Opolskim. Niezależnie od formalnych umów, bardzo ważnym partnerem dla IRB jest Instytut Św. Kazimierza w Vaudricourt, 200 kilometrów na północ od Paryża. Tamże organizacja pp. Judyckich w 2003 r. znalazła swoją nową siedzibę.

Osobne i szczególne miejsce wśród partnerów Instytutu z Maisons-Alfort i z Vaudricourt zajmują środki masowego przekazu. Dotychczas współpraca ta dotyczyła prasy, radia i telewizji. I tak np., z inicjatywy IRB powstało już 9 telewizyjnych reportaży i – według szacunków Instytutu – ponad 1000 artykułów bądź notatek prasowych.

Mówiąc o współpracy z innymi, mamy na myśli przede wszystkim działalność naukową i organizacyjną. Ale nie można zapominać i o aspekcie finansowym, bez którego jakiegokolwiek funkcjonowanie nie wydaje się możliwe. Otóż w tym przypadku IRB, nie dysponując regularnym budżetem na działalność merytoryczną i inną, za każdym razem korzysta z dotacji docelowych pochodzących zarówno od polskich instytucji publicznych (Senat RP, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, poszczególne resorty, w zależności od projektu), jak i od sponsorów prywatnych. Wśród tych drugich znajdujemy zarówno prywatne firmy, jak i indywidualnych ofiarodawców. Niektórymi projektami zainteresowani są także Francuzi, co znajduje odzwierciedlenie w ich udziale finansowym. Dotyczy to zarówno regionalnych instytucji samorządowych, jak prywatnych przedsiębiorców oraz osób prywatnych.

Działalność IRB jest dzisiaj znana w wielu krajach. W dużym stopniu przyczyniła się do tego bliska współpraca ze środkami masowego przekazu. Jej efektem są m.in. regularne reportaże o Instytucie przy okazji kolejnych sympozjów biograficznych w TV Polonia oraz informacje prasowe. Publikowane praktycznie na całym świecie – od Polski, poprzez kraje Europy Wschodniej, Środkowej i Zachodniej, aż po Amerykę Północną – w dziennikach, tygodnikach, miesięcznikach. W czasopiśmie naukowych i w prasie codziennej, na łamach lokalnych, środowiskowych biuletynów i czołowych dziennikach

różnych krajów. W tym miejscu wypada również odnotować, że Instytut z Vaudricourt zdążył już stać się tematem pracy licencjackiej, a ponadto w stosownej literaturze coraz częściej postrzegany jest jako stały element życia polskiego we Francji⁶.

Kończąc tę krótką prezentację Instytutu z Vaudricourt, spróbuję wyjaśnić, na czym – moim zdaniem – polega jego fenomen. Jak wytłumaczyć jego wyjątkowość?

Patrząc z perspektywy minionych szesnastu lat jego działalności, widać przede wszystkim ogromny dorobek w zakresie gromadzenia dokumentacji, której mogłaby mu pozazdrościć niejedna duża instytucja rządowa. Przy czym szczególna wartość tej dokumentacji polega nie tylko na metrach bieżących archiwów, lecz także na ich zawartości – jest to bowiem dokumentacja współczesna, aktualna, nieporównywalna z żadną inną tego rodzaju kolekcją. Bogaty dorobek wydawniczy Instytutu pokazuje jednak tylko część zebranej i przechowywanej dokumentacji archiwalnej. Reszta sukcesywnie służy do opracowywania nowych monografii – także przez badaczy z zewnątrz.

Druga sprawa, to niezwykle efektywność działań inicjatorów Instytutu, jego założycieli i głównych „sprawców”, którzy pomimo permanentnego niedofinansowania, dysponując niezwykle skromnymi środkami, zdołali stworzyć placówkę, publikującą rocznie średnio cztery książki. Niektóre imponujących rozmiarów i skomplikowanych, trudnych w realizacji – zarówno od strony organizacyjnej, jak i redakcyjnej. Tę sytuację można wytłumaczyć tylko niezwykłym entuzjazmem w realizacji idei, determinacją, pracowitością i – rzekłbym – amerykańską filozofią działania, opierającą się na prostej zasadzie, że „wiera czyni cuda”.

Kolejna uwaga dotyczy międzynarodowych sympozjów biograficznych, których rozmach, a także naukowa skuteczność i niepowtarzalny klimat nie znajdują sobie równych. Towarzyszący im entuzjazm dla idei „przywracania” Polonii Polsce jest – by tak rzec – „zaraźliwy” nie tylko dla samych uczestników, ale także dla wszystkich innych potencjalnie zainteresowanych tą problematyką. A stąd wynika jeszcze jedna obserwacja.

Ten specjalny efekt propagandowy działalności Instytutu Badań Biograficznych z Vaudricourt od kilkunastu lat w sposób widoczny rozprawia się ze znanym dotychczas w większości krajów Europy Zachodniej i Ameryki Północnej stereotypem Polaka jako człowieka prostego (by nie powiedzieć – prymitywnego), pracownika

⁶ Praca licencjacka, autorstwa Magdaleny Bobak, powstała w 2005 r. na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Opolskiego. Por. Barbara Stettner-Stefańska, *Francja po polsku*, Warszawa 2008 (osobny rozdział poświęcony IRB).

niewykwalifikowanego, kelnera bądź pomywacza w restauracjach, zbieracza płodów rolnych i ogrodniczych. Z tych kilkudziesięciu publikacji książkowych IRB (niektórych dostępnych przecież także w językach obcych!) wyłania się bowiem obraz ludzi wykształconych, twórczych i zaangażowanych intelektualnie w rozwój krajów osiedlenia, w powodzenie ich nowych „ojczyzn”. I to ludzi niejednokrotnie zajmujących najwyższe stanowiska w instytucjach rządowych, naukowych czy gospodarczych. Inny aspekt tej sprawy to popularyzacja wiedzy Polaków o ich rodakach żyjących zagranicą. Instytut, aczkolwiek usytuowany i działający poza Polską rzeczywiście stał się swoistym pośrednikiem pomiędzy diasporą a krajem. Upowszechniając tę wiedzę, realnie przyczynia się do zbliżenia rodaków z emigracji i Polonii z Polakami znad Wisły.

Francja jest krajem, w którym społeczność polska tradycyjnie od „zawsze” mogła względnie swobodnie prowadzić działalność polityczną, społeczną i kulturalną. W zależności jednak od epoki zmieniały się jednak zakres i formy tej działalności oraz jej struktury organizacyjne. Transformacja ustrojowa, jaka nastąpiła w Polsce po 1989 r., w istotny sposób wpłynęła także na przemiany w emigracji. Od kilkunastu lat działają w tym kraju dziesiątki polskich (bądź polsko-francuskich) stowarzyszeń narodowych i religijnych, organizacji zawodowych, kulturalnych i artystycznych. W większości są to jednak organizacje-efemerydy, których działalność w najlepszym razie sprowadza się do przestrzegania niezbędnego minimum, warunkującego jakikolwiek byt formalny – do regularnej sprawozdawczości składanej przed administracją francuską. Instytut Badań Biograficznych w Vaudricourt jest nie tylko zaprzeczeniem tego „modelu” istnienia, ale mógłby dla niejednej polskiej organizacji we Francji stać się wzorcem godnym do naśladowania, dlatego warto popularyzować jego działalność i wspierać.